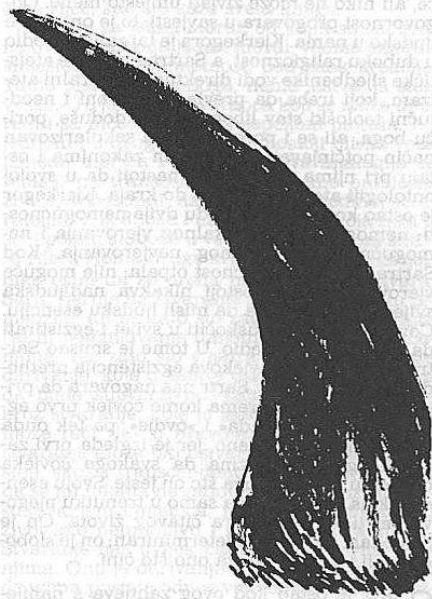

STVARALAČKA PRIRODA SLOBODE

Mirko Zurovac

Staro doba je bilo nošeno mišlju da postoji neka zajednička supstancija prirode i istorije koja sve prožima i sve čini tajanstvenim. Na toj pozadini moglo se formirati uvjerenje da su stvari prebivalište bogova. Bogovi prebivaju u stvarima, koje, upravo zato što su božija staništa, nose znak svetosti dostojan najvišeg poštovanja. Samo uz takvo poštovanje čovjek i priroda se mogu izmiriti i zajedno svetkovati na svim svetim mjestima. A sveto je svako mjesto na kom se objavljuje božanstvenost boga.

Ovaj sveti svijet nije odvojen od običnog čovjekovog svijeta, već sačinjava sa njim takav prostor ljudskog postojanja u istini da smrtni čovjek može u njemu prizvati božanstvenost boga istovremeno dok se bogovi mogu pokazati ili ostati skriveni. Zato što se vjerovalo da tajanstvene sile prožimaju čitavu prirodu i sve što se događa u njoj, vinova loza je mogla da bude, za čovjeka minulih vremena, mjesto prebivanja duhova njegovih predaka, koje je nosilo stigm posvećenosti i tako zahtijevalo da mu se odaju posebne počasti.

Samo na toj pretpostavci mogla se roditi velika nada u mogućnost ponovnog izmirenja čovjeka i prirode: čovjek i priroda se mogu izmiriti i zajedno svetkovati zato što ista božanska supstancija prožima njihovo postojanje. Isto providenje upravlja i prirodnim i istorijskim događajima. Zato u prirodi postoje sveta mjesta, a u istoriji značajni događaji, koji zaslužuju slavljenje i odavanje počasti. Umjetnost, kao čovjekova tvorevina, nije činila izuzetak od ovog pravila: ona je slavila i odavala počast svim svetim mjestima u prirodi i posvećenim događajima u istoriji tako što ih je prikazivala u njihovom najvišem sjaju i dostojanstvu. Zato kod svih značajnijih kulturnih naroda možemo naći u umjetničkoj formi izložena zapažanja o prirodi i fizičkim zakonima, metafizičke spekulacije prvih mudraca o prirodi, duboke istine o božanskom i njegovim atributima, o ljudskoj duši i njenoj sudbini, o moralnim pravilima visoke vrijednosti, o dalekoj tradiciji i činjenicama prvobitne istorije, o emigraciji plemena i drugim nacionalnim događajima, o osnivanju gradova i životu starih kraljevskih porodica. Pjesnici su veličali i u umjetničko ruho oblačili svoje legendarne kraljeve i kneževe, osnivale gradova i religije, začetnike dinastije i carstva. Sve što je nosilo stigm posvećenosti i imalo poseban značaj u životu naroda moglo je da obučuje umjetničko ruho i da tako poprimi izgled još dostojanstvenije uzvišenosti. Tome zadatku umjetnici su bili spremni da posvete svoj život i da čitavo svoje umijeće stave u njegovu službu. Samo tako postaje razumljiva njihova odanost određenim idejama bez ikakve štete za njihov umjetnički posao. Ova odanost je imala svoj razlog u istinskom uvažavanju predmeta prikazivanja i zato nije škodila umjetničkim ciljevima. Time se može objasniti vijekovni uspjeh klasične predmetno-prikazivačke umjetnosti u njenom nastojanju da u čulno-umjetničkoj formi prikazuje predmetni svijet: klasična umjetnost je silom snagom prikazivala bijedu i veličinu svijeta u kom je nastala, sve dok nije došlo do dugog pripremane metafizičke eksplozije, koja je razorila sve stare veze i odnose i koja se može označiti kao iščezavanje bogova iz svijeta. Bogovi su napustili ovaj obesašćeni svijet koji je izgubio svoju misterioznost i postao profan u najdoslovnijem smislu riječi.

Nakon ove metafizičke eksplozije stvari nisu više prebivalište bogova. Zato nema više onih svetih mjesta u prirodi koja su pozivala čovjeka na zajedničko slavlje čovjeka i prirode. U otuđenom svijetu priroda se ne doživljava neposredno. Taj svijet je postao predmet rada koji sve više postaje apstraktni rad. Apstraktni rad omogućuje da se prema naročitoj formi rada odnosimo bezrazlično. U tome odnosu, nije bitna ova ili ona određenost, jer su u njemu

otuđeni svi specifični kvaliteti. Opšta bezrazložnost je postala znak potpunog gubitka adekvatnog ispunjenja bez kojeg sve postaje tvorba i konstrukcija. Sam čovjek je postao predmet uhvaćen u slijepoj igri »napredujuće apstrakcije proizvođenja«. Industrijska proizvodnja dostiže planetarnu ekspanziju i podstiče jačanje čovjekove slobode kao jačanje njegove tehničke moći. Planetarna tehnologija svodi prirodu na predmet rada i odmora od rada. Tako moderna sekularizovana eshatologija, vodena idejom planetarnog tehničkog napretka, vodi pravi kolonijalni rat protiv prirode s namjerom maksimalnog gospodarenja nad njom i njenim tajnama. Stoga se sve manje govori o dobroj povezanosti čovjeka i prirode i o mogućnosti njihovog izmirenja, a sve više o eksploataciji prirode, o agresivnom nasilju nad njom i o ratu koji se vodi protiv nje. Kao da čovjek više ni ne želi da bude prijatelj prirode. U svakom slučaju, priroda sve više postaje strana čovjeku, koji se sve više otuđuje od njegovog logosa.

Na taj način Bog je sebe učinio suvišnim i nepotrebnim: on se povukao iz svijeta da bi ga prepustio čovjekovim agresivnim prohtjevima. Veliki umjetnici i istinski filozofi su bili prvi koji su osjetili ovoostudivanje od logosa prirode i gubitak zajedničke supstancije prirode i istorije. Ovo iščezavanje bogova iz svijeta literatura je prikazala ili kao »sumrak« bogova ili kao nastojanje čovjeka da pronađe boga koji više ne postoji. Nakon toga Dostojevskom i Ničeju nije bilo teško da zaključuje da je bog mrtav.

Bog je mrtav i više ništa ne predodređuje ljudsko djelovanje. Nakon iščezavanja Bogova, dolazi jedno veliko Ništa, koje sve dopušta i omogućuje nesmetano ispoljavanje stvaralačkih snaga. Samo na toj pretpostavci čovjek se mogao pojaviti sa svim svojim snagama kao izraz svijeta od kojeg se razlikuje samo svojom umnošću koja mu omogućuje da upoređuje uzrok i posljedicu i da tako svim stvarima sačini mjeru. Na toj pretpostavci moglo se javiti bitno stvaralačko mišljenje, koje pogađa čovjeka u polju njegovih akcija i njegovih odgovornosti, jer iz njegovih činova ne vidi nikakvu providenciju koja bi unaprijed određivala njegov život. Stoga ono izbacuje providenciju iz ljudskog svijeta u ime neuslovljene ljudske slobode. Pretpostavka tog mišljenja je da je bez reda, bez porijekla, bez arhe. Ono shvata čovjeka kao biće koje za svoju akciju ne treba nikakve pretpostavke. Ništa koje ostaje nakon povlačenja bogova otvara prostor za čovjekovu akciju. To je osnovna pretpostavka za stvaranje. Tako heroiski ateizam daje smisao i pri-

rodu bićima: u njegovom poduhvatu pitanje bića ptaje pitanje o mogućnostima stvaranja.

Tog novog čovjeka, koji treba da se snađe i prebiva u Ničemu, Niče je prikazao mitski kao »natčovjeka«. Istu ateističku pretpostavku, ali bez mitske priče o natčovjeku, Sartr je nastojao da domisli do kraja u perspektivi stvaralačkih mogućnosti čovjeka: u njegovoj filozofiji čovjek je shvaćen kao biće koje ima moć da iz Ničega sačinjava Nešto i da životu koji po sebi nema ni vrijednosti ni smisla podari smisao i vrijednost. Sta će čovjek biti zavisi od njega lično: čovjek će biti ono što sam učini od sebe; on je zbir svojih činova i ništa drugo.

Na toj ničijoj zemlji Sartr je sagradio svoju ontologiju slobode, koja ne traži ništa metafizičko, ni duh iza svijesti, ni »stvar po sebi« iza pojava, ni vječne i nepromenljive tajne, već samo nastoji da utvrdi tačan odnos koji ujedinjuje fenomen bića sa bićem fenomena unutar iskustva svijesti, da bi tako dovela čovjeka u posjed njegovih vlastitih mogućnosti i učinila ga odgovornim za njegovu sudbinu. Čovjek nikada ne koincidira sa sobom, pa je njegova sloboda neograničena i neodvojiva od odgovornosti koju on nikada ne može izbjeći. Tako ova ontologija pogađa čovjeka u polju njegovih akcija i njegovih odgovornosti, jer iz njegovih činova ne vidi nikakvu providenciju, koja bi unaprijed određivala ljudske živote.

Sloboda je unutrašnja struktura svijesti koja mora da postoji kao svijest o slobodi. U svojoj srži ona koincidira sa ništavilom koje je u čovjeku. U tom smislu sloboda je biće svijesti koja stavlja svoju prošlost van igre i tako luči svoje vlastito ništavilo. Tako, sloboda, kao ništovanje čovjeka u krilu vremenitosti i kao uslov transcendirajućeg razumijevanja svake negativnosti, omogućuje da se uspostavi transcendencija u imanenciji koja uslovljava sve negativne transcendencije. Zato što je po svojoj prirodi odvojena od sebe same, ljudska stvarnost može da se odvoji od svijeta u pitanju, u metodičkoj sumnji, u skeptičkoj sumnji, epohhe, itd. Svijest uvijek ima mogućnost da napusti i transcendiraju svoju situaciju u korist fiktivne slobode. Iz slobode proizlazi negativna moć svijesti. Sama svijest je jedna forma slobode, a sloboda je način postojanja svijesti.

Tako ontologija svijesti postaje ontologija slobode. Ona shvata slobodu kao osnovu ljudskog bića i njegovu tajnu dimenziju. Čovjeku je sudeno da bude slobodan tako da njegova sloboda postaje za njega jedna vrsta prokletstva. Sloboda odbaruje ljudsku prirodu jednim naročitim svojstvom: ljudskoj prirodi je svojstveno da nema nikakve unaprijed date prirode, ona se stalno rađa iz svog vlastitog pepela. Ništa bolje ne dokazuje da čovjek nije biće prirode. Njegovo najviše određenje je sloboda koja se odupire svakom ograničavanju i koja sadrži zahtjev za apsolutnom autonomijom. Ali šta čini temelj ovog zadnjeg temelja?

Pitanje ima samo jedan zadovoljavajući odgovor koji glasi: ništa. Zato što se sloboda oslanja samo na sebe samu, ona se pokazuje kao ono što je zadnje utemeljeno. U tom smislu može se reći da je sloboda bez temelja: sloboda je bez temelja, jer je ona zadnji temelj svega i sebe same. Njena bit je u tome što čini da sva pitanja o daljem utemeljenju budu bespredmetna. U tome je bezdan slobode. U moranju biti slobodan otkriva se njena nemoć. Sato fakt slobode nije u moći same slobode. Sloboda je sloboda zato što stoji u sebi: ona je sebi prepustena. Ova prepustenost znači korak u slobodi, odlučivanje u slobodi i nadmašivanje sebe u otvorenom. Sloboda može biti dostignuta samo kroz sebe samu. Sve drugo za samo neophodni instrumenti koji omogućuju ili sprečavaju tok slobode.

Pošto sloboda odbija od sebe svaki vid objašnjenja i obrazloženja, ona se pokazuje u svojoj biti kao egzistencijalna sloboda, koja se ne može objasniti i obrazložiti. Čast ove slobode

de se sastoji u tome što svaki ko je slobodan treba da ostvari svoje vlastite mogućnosti. Onaj kome se nameće ne zna šta je sloboda, isto tako, onaj ko se u procesu mijenjanja i vaspitanja navikava i nagovara na slobodu ne dobija slobodu. Sloboda je ona sredina koja se ne može ni predati ni uzeti: ona nije samo tekovina vlastitog aktiviteta čovjeka, već i njegova spontanost. Čovjek je slobodan ukoliko se može osloboditi. Njegova sloboda je uvijek njegova sloboda. Zato činiti nešto u slobodi znači nešto proizvesti iz vlastitog bića. Iz toga slijedi zaključak da čovjek već mora biti slobodan da bi došao u slobodu. Ova izvorna sloboda je pretpostavka svih političkih i nacionalnih sloboda.

Prema Sartrovom mišljenju, čovjek je izvorno slobodan, jer nema neku unaprijed datu esenciju, ali je njegova sloboda suviše apstraktna i neživotna: njegova sloboda kolindira sa ništavilom koje ga odvaja od sebe sama, pa se stoga može reći da čovjek nije, već da se stvara. Da se čovjek svara, do smrti, znači da nije nešto, nego da nešto tek postaje. Zato čovjek nikada, dok god je živ, ne koincidira sa samim sobom, pa čak ni sa svojom slikom koju ima o sebi. Doduše, čovjekova egzistencija je realna, ali je njegova esencija samo mogućnost bića prema kojoj se teži, a da se nikada ne može potpuno dostići, jer se za živog čovjeka nove mogućnosti uvijek pojavljuju. Odvojen regijom nebića od onoga što bi prema svojoj ideji trebao da bude, bez unaprijed date prirode, suprotan prirodi (anti-phisus), bez karaktera, neprestano pitanje, puna negacija, poricanje priznane projektovane prema budućnosti, biće koje je izvorno egzistencija bez esencije, transcendencija svakog mogućeg stanja, prisustvo u svijetu preko koga njegova vlastita sloboda dobija svoj smisao, čovjek je uvijek u procesu stvaranja sebe, bez ikakve mogućnosti da se opravda prema nekom apsolutnom značenju. Čovjek se opet stvara, kreira svoju esenciju, samo angažujući se na ovaj ili onaj način u nekom konkretnom činu koji obavezuje čovjeka. Samo kroz čin možemo ispuniti našu slobodu i postati esencijalni. Čovjek je primarno slobodan i neesencijalan, ali on mora djelovati da bi ostao slobodan i postao esencijalan. Tako djelovanje u procesu kojeg egzistencija kreira svoju esenciju postaje opravdanje egzistencije u cjelini.

Egzistencija nije *factum*, već zadatak koji svaka individua treba riješiti u činu za koji se sama odlučuje da ga učini. Ne može se nekojednostavno reći da prihvati ovo ili ono stanoviše, niti bi argumenti, kao, na primjer, da bi bio srećan ako bi uradio ovo ili ono, mogli biti dovoljan razlog za djelovanje koje treba da da značenje života. Tu je korijen svega što je značajno za egzistencijalističku etiku. Doduše, svijest se oslanja na kontingenciju svoje egzistencije u svijetu, ali zato što se njena transcendencija oslanja na njenu faktičnost, ne postoji neko značenje koje se ne bi razvijalo na temelju apsurdna, zato se s pravom može reći da se Sartrovo tumačenje egzistencije u osnovi uklapa u zapadnu metafiziku bića koja je već od Platona vodena idejom transcendencije. Nerješivo pitanje sada glasi: Kako praznina slobode može da se ispuni? Tako susret i suočavanjem sa Ničim postaje za njega veliko dijalektičko pitanje: kako Nešto može nastati iz Ničega? Kako totalna sloboda, koja ima posla isključivo sa mogućnostima, može postati totalnom obavezom pod stvarnošću koja sili i potčinjava? Da li je analogija sa arhitektonskim principom hrišćanske teologije dobra i moguća? Ukoliko počinje sa Ničim, utoliko čovjek u svom životu i mišljenju treba da oponaša Boga. Tako potajna težnja zapadne metafizike bića ponovo oživljava u formi afirmacije pojedinačne egzistencije koja ima moć da u aktu egzistencijalne odluke iz Ništa sačinjava Nešto. Ovo sačinjavanje Ničeg iz Ništa pretpostavlja mogućnost da se nešto proizvede iz vlastitog bića. Sve što čovjek donese na put mišljenja mora iz sebe proizvesti. Ne pridaje li on sebi na taj način slobodu apsolutnog kreatora? Ne igra li on tako ulogu malog boga? Ne postoji li bitna razlika između čovjeka i apsoluta? Zar čovjek ne počinje sa sveobuhvatnim Bićem, a ne sa Ničim?

Borba sa ničim je neodlučna. Razapetost je vječna i neotklonjiva. Tako je borba sa moguć-

notima postala borba za konkretnog individua, koji nije prirodno postao i oblikovao se, nego se u svakom aktu slobodne odluke oblikuje i odjelovljuje. Pošto je slobodno odlučio o onome što čini, on je odgovoran za ono što je postao. Istina, svako ima svoje socijalne zadatke, ali niko ne može živjeti umjesto mene. Odgovornost progovara u savjesti: to je ono što je ljudsko u nama. Kjerkegora je taj zahtjev vodio u duboku religioznost, a Sartra i njegove ateističke sljedbenike vodi direktno i integralni ateizam, koji treba da prevlada skriveni i neodlučni teološki stav liberala, koji, doduše, poriču boga, ali se i pored toga na sekularizovan način potčinjavaju božanskim zakonima i ostaju pri njima. Tako Sartr nastoji da u svojoj ontologiji ateizam domisli do kraja. Kjerkegor je ostao kod izbora između dvije nemogućnosti: nemogućnosti Radikalnog vjerovanja i nemogućnosti savremenog nevjerovanja. Kod Sartra je prva mogućnost otpala: nije moguće vjerovati, jer ne postoji nikakva nadljudska svijest koja bi mogla da misli ljudsku esenciju. Čovjek mora prvo uskočiti u svijet i egzistirati da bi se zatim odredio. U tome je smisao Sartrove tvrdnje da čovjekova egzistencija prethodi njegovoj esenciji. Sartr nas nagovara da prihvatimo postulat prema kome čovjek prvo egzistira u svijetu »sada« i »ovdje«, pa tek onda postaje nešto određeno, jer je izgleda prvi zadatak egzistencijalizma da svakoga čovjeka dovede u posjed onoga što on jeste. Svoju esenciju, koja je kompletna samo u trenutku njegove smrti, čovjek stvara čitavog života. On je slobodan, jer nije predeterminiran; on je slobodan, ali i odgovoran za ono što čini.

Sartr je ostao kod ovog zahtjeva s namjerom da na svoj egzistencijalno-dijalektički način podsjeti na samoizdaju čoveka koji je u korjenu ugrožen. Želi li se spasiti, ovaj ugroženi čovjek mora izići iz svijeta zamjenice, iz zamljane i izvještane stvarnosti, u slobodu kroz pravo djelovanje. Pravo djelovanje ono u kojem participira sama persona oslobođena svih mehaničkih formi života. Zato Sartr nepriznaje ni vječne istine ni vječne vrijednosti. On daje prednost individualnoj i konkretnoj egzistenciji nad objektivnom i opštom esencijom. Moralne norme su takođe opšti pojmovi. Zato ih treba odbaciti u ime neuslovljene slobode. Mi sudimo subjektivno bez ikakvih unaprijed datih normi i potpuno smo odgovorni za naše sudenije i vrednovanje. Moja sloboda je osnov vrijednosti: preko nje vrijednosti dolaze u svijet. Čovjek je jedini zakonodavac u carstvu vrijednosti. U tom slučaju niko nema pravo. Pravo je sistem supstancijaliziranih vrijednosti, koje nas određuju kao što stvari određuju jedna drugu i tako nam skrivaju našu izvornu slobodu. Životne kukavice prihvataju gotove i već konstituisane vrijednosti da bi izbjegle strepnju pred slobodom i odgovornošću: one žive neautentično. Autentična ličnost ne može pronaći opravdanje svoga života prema nekom apsolutnom cilju: ona preuzima odgovornost za svoje projekte i svoje činove.

Tako ontologija slobode ostavlja egzistenciji čitav prostor mogućeg u kojem ona treba da izabere svoj put, koji ne postoji prvo da bi se zatim izabrao, već ga tek treba stvoriti i tako pronaći. Samo onaj ko pronalazi svoj izlaz istinski pronalazi sebe sama. Ovo stvaralačko traženje ne poznaje mogućnost pribježišta. Mi bismo bili potpuno izgubljeni kad bismo htjeli da izaberemo neku unaprijed datu formu ponašanja. Izvan nas ne postoji ništa čemu bi trebalo da se još nadamo. Stoga pravi optimizam počinje sa očajanjem: to je optimizam čovjeka kojem niko ništa ne duguje, koji ništa ne očekuje, koji zna da nema nikakvog prava, koji računa samo na sebe sama dok radi za dobo svijeta.

Pošto sloboda čovjeku nije data ni poklonjena, on se bori u istoriji kroz stalno prevladavanje tendencije propadanja. Istorija ne ovisi samo o tradiciji, već nastaje iz akta oslobađanja u kojem jedno ljudstvo dolazi u posjed svojih bitnih određenja i svoga života. Ova struktura se ne može misliti po tradicionalnim modelima, već se mora izmisliti novi način oslobađanja u kojem čovjek daje sam sebi sva svoja određenja. Tako neuslovljena sloboda postaje bitni element egzistencije i najviša vrijednost, pa stoga ostaje mjerilo i sudac svih drugih vrijednosti.

Sloboda je upravo ono ništavilo u srcu ljudskog bića koje ga prisiljava da se stvara umjesto da jeste. Čuvena tvrdnja prema kojoj kod ljudskog bića egzistencija prethodi njegovoj esenciji sada znači da bez ljudske slobode ne bi bilo ni značenja ni vrijednosti u svijetu. Njome se poriče postojanje ljudske suštine, koja bi prethodila egzistenciji individue i koja bi mogla da usmjerni njene izbore u nekom predodređenom pravcu. Bog je mrtav i sve je dopušteno. Nema više ni vrijednosti ni zapovijesti koje bi opravdavale naše ponašanje. Čovjek je prepušten sam sebi, jer ne nalazi ni u sebi ni izvan sebe mogućnost da se osloni na nešto drugo. Smrt boga je omogućila da se otkrije čovjekova sloboda. Egzistencijalizam je razotkrio »bolnu tajnu bogova i kraljeva: da su ljudi slobodni« (1). Za ljude koji znaju da su slobodni bog više ne postoji. Ovu »bolnu tajnu« Jupiter ođaje kralju Egistu u drami *Muhe*: »Kad se jednom sloboda rasprsnje u duši nekog čovjeka, bogovi protiv njega ne mogu ništa. Jer, to je stvar ljudi, i na drugim je ljudima — samo na njima — da ga puste ili zadave.« (2) Bogovi ne mogu ništa protiv oslobođenog čovjeka, ali ni on od njih ne može dobiti nikakvu pomoć i garanciju za svoje održanje. Ljudsko savršenstvo nije neka suština, kao jedanput za svagda određena ideja, što bi bilo logično samo ako se vjeruje da je Bog stvorio čovjeka prema svojoj slici i prilici, već mogućnost koju sam čovjek otkriva zato što nije unaprijed određena i smještena ni iza njega, ni iznad njega, pa čak ni ispred njega.

Čovjek je slobodan zato što bog ne postoji, a bog ne postoji zato što je čovjek otkrio svoju izvornu slobodu. Ali da bi se uspostavila ova izvorna sloboda čovjeka, nije bilo dovoljno srušiti vladavinu Jupitera i objaviti smrt Boga: bilo je potrebno, uz to, očistiti inteligibilno nebo od tzv. transcendentnih vrijednosti, koje je tamo, kao zamjenu za Boga, izvještalo laički racionalizam. Čovjek je slobodan da bira ne samo svoje činove, već da izmislila i vrijednosti koje ih opravdavaju. A ova sloboda, koja nije samo sloboda izbora, već autonomija i autonomna moć djelovanja, čini temelj čovjekovog bića. Ništa nas, apsolutno ništa, ne sprečava da prihvatimo ovu ili onu skalu vrijednosti. Ma šta uradili, to je naš slobodan izbor. Mi se sami konstituišemo kao jedna druga strana našeg stanja. Naša budućnost je netaknuta: sve je dozvoljeno.

Ako ista ima strašnog u ovom nauku, onda je to činjenica da on ostavlja čovjeku mogućnost izbora. Ništa me ne obavezuje da budem ovo ili ono, a ipak sam u svakom trenutku prisiljen da vršim promišljene činove. »Ništa u rukama, ništa u džepovima.« Sartr često koristi ovu pomalo magičnu formulu, koja ima u sebi nešto dječijeg prizvuka, da bi ukazao na bezrazložnost i apsurdnost ljudske egzistencije, koja ničim ne može biti opravdana u njenom odnosu prema događajima i stvarima. Nijedan krah nije toliko potpun da ne bi ostavljao mogućnost izbora koji ukazuje na neki izlaz.

Ljudska sloboda nije nešto dato, niti neko svojstvo, pa zato može da postoji samo birajući se. Pošto je sloboda bivstvovanje-bez-oslonca i bez-odskočne-daske, njen projekat bivstvovanja, da bi postojao, mora stalno da bude obnavljan. Ja se stalno biram i nikad ne mogu da budem kao da sam već izabran, jer bi u tom slučaju ponovo pao upuko postojanje-po-sebi i tako izgubio svoju slobodu. Da ne bi izgubilo svoju slobodu, biće-za-sebe mora da se stalno konstituiše tako kao da je stalno u povlačenju u odnosu prema sebi, to jest mora da ostavi sebe iza sebe kao nešto dato koje ono već više nije. Ova karakteristika bića-za-sebe podrazumijeva da je ono biće koje ne nalazi nikakvu pomoć i nikakav oslonac u onome što je bilo. Svaki čovjek ima mogućnost da se odvoji od svoje prošlosti i da insistira na svojoj slobodi i na svom neprestanom ponovnom stvaranju. On ima mogućnost da bira bez pozivanja na neke preetabilirane vrijednosti, ali je nepravredno da se njegovo biranje ocijeni kao običan hir. Svaki od njegovih činova je ljudski i nepredvidljiv oblik koji on daje ljudskosti. Zato čovjek nije ni puki objekt ni puki subjekt, već projekat i mogućnost nove egzistencije obećane s onu stranu njegove aktualne situacije, ukoliko, potpuna sloboda i neiscrpna moć stvaranja.

To će omogućiti Sartru da se posluži jednom veoma upečaljivom analogijom i da čovjekov moralni izbor uporedi sa načinom na koji se stvara umjetničko djelo: »Zar se ikada prigovorilo nekom umjetniku što se ne nadahnjuje a priori postavljenim pravilima? Zar se ikada reklo kakva je slika koju treba da napravi?«⁽³⁾ Zajedničko između morala i umjetnosti je to što u oba slučaja imamo stvaralaštvo i iznalaženje: ni u jednom ni u drugom slučaju ne možemo unaprijed odlučiti šta valja uraditi. Samo u tom smislu Sartre je mogao napisati kasnije u svom spisu **Šta je literatura**: »Premda je literatura jedna stvar, a moral savsim druga, mi u dnu estetičkog imperativa razlikujemo moralni imperativ.«⁽⁴⁾ Pri tom treba imati na umu da nije riječ o nekom estetskom moralu, što su mnogi Sartrovi protivnici bili spremni da mu pripišu, već o jednoj analogiji koja ima za cilj da objasni prirodu našeg moralnog izbora. Jedna umjetnička slika ne treba da bude kopija neke druge slike, niti postoji unaprijed ikakav oblik onoga što ona treba da bude. Ako ona ima neke vrijednosti, to nikada neće biti zbog njene saglasnosti sa izvjesnim pravilima ili izvjesnim arhetipom ljepote, već, na protiv, uvijek kao izvorna invencija, izraz jedne individualnosti i slobodna kreacija. Isto tako, moralno biće nije ono koje se pokorava pravilima nametnutim spolja ili koje reprodukuje neki unaprijed određeni model ponašanja, već ono koje pokazuje lik jednog novog, jedinstvenog i autentičnog čovjeka. Istinski humanist nije onaj koji vjeruje u tobožnji univerzalni ljudski ideal, nametnut tradicijom koja je samo niz prošlih događaja, već onaj koji vjeruje u nikad dovršenog i savršeno nepredvidljivog čovjeka, koji, kao i remek-djelo koje može da se pojavi sutra ili za hiljadu godina, uvijek treba da se ponovo rada i ponovo stvara: i jedno i drugo su rezultat slobodne kreacije i spontanog djelovanja slobode.

U tom pogledu moralni izbor je srodan stvaralačkom činu: kao što u umjetnosti čovjek stvara djela bez uzora i bez unaprijed datih pravila, u moralu čovjek stvara vrijednosti i bira činiove za koje je odgovoran, bez ikakvih zakona koji bi ga mogli voditi i bez ikakve vjere koja bi ga mogla opravdati. Možda nemoguć moral, svakako težak da se izdrži, jer čovjek radi i živi bez ikakve niti vodilje i bez ikakve garancije, ali moral nužan u svakom slučaju da se ne bi ostalo na pukoj konstataciji činjenica i da bi se odlučivalo o svojoj vlastitoj sudbini. Moral i stvaralaštvo su utemeljeni na slobodnom egzistencijalnom izboru kome niko ne može umaći, bez obzira na to koliko je uslovljen i koliko su predodređena naša djetinjstva. Slobodan čin je apsolutno nov proizvod čija klica ne može biti sadržana u prethodnom stanju stvari. Shodno tome, sloboda i kreacija su jedno te isto. Prema tome, na početku je čin, a ne riječ, kao što kaže sveta knjiga.

Sveske za jedan moral, od kojih su sačuvane dvije, otkrivaju jedan moral, veoma smiono smješten, kao i umjetnost, pod znak kreacije. Tamo piše: »Nema Boga, nema smatva, ja sam veseo.« To je moral stvaraoca koji se može uporediti sa ničevskom koncepcijom morala. I u jednom i u drugom slučaju postoji bliska veza između morala i stvaranja. Ova analogija se temelji na transcendenciji čiji smo ontološki značaj već istakli, na slobodi kao jedinju stvarateljici vrijednosti i na imaginaciji koja nosi u sebi pojam slobode u veoma specifičnom smislu riječi. Nema druge svrshodnosti za umjetnika osim da se preda predmetu koji stvara. Sartre vjeruje da stvaranje ima jednu etičku dimenziju, ali ne zato što zagovara estetski moral ili potčinjavanje umjetnosti lijepim osjećanjima, već zato što smatra da stvaranje jeste darivanje, koje u istoriji oskudice nužno mora da bude subverzivno. Ličnost se konstituise kroz stvaranje, koje je jedini način na koji se može reći »ja« u pravom smislu riječi. Kroz stvaranje može biti ostvareno nešto što ne postoji, skok i transcendencija, na primjer, tako da se mi nikada ne zadovoljavamo pukim konstatovanjem činjenica, niti ikada prihvatamo život kao neumoljivu i nesavladivu fatalnost. Stvaranje nas uvijek baca prema novim pitanjima. Ono je darivanje koje čini da odnos sa drugima postaje odnos velikodušnosti i darežljivosti.

Pošto se problem samoidentiteta ne može riješiti putem refleksije, on postaje eksplicite problem kreacije, koja se mora izvesti u slobodi čiji se put ne može a priori odrediti. Tako se može opravdati gordo osjećanje da je čovjek istinski tvorac svojih djela i stalni stvaralac svojih poduhvata. Sartre nas uvjerava da je čovjek slobodan, apsolutno slobodan kao Boy. Čovjekovu slobodu shvata tako široko da se može uporediti sa slobodom Dekartovog Boga. Dekartov Bog je najslobodniji od svih bogova koje je stvorila ljudska misao. Budimo, dakle, slobodni kao Dekartov Bog. Ne može se poreći veličina ovog moralnog gledišta, ali ni tragična strana osjećanja koje nam ono nudi u pogledu čovjeka i njegove sudbine. Stara tradicija je poistovjećivala tragično osjećanje sa sviješću o neumitnoj fatalnosti. Pri tom se vjerovalo, u ta stara vremena, da tragično osjećanje izbija kada se čovjekova volja sudara sa sudbinom i razbija o njene zidove. Novi čovjek donosi sa sobom novu vrstu tragedije: moderno osjećanje tragičnog se ne podudara sa situacijom pravедnika koji je osuđen na propast zbog njegovog sukoba sa neumitnom sudbinom, već sa otkrićem slobode i vrtoglavicom jednog polu-boga, koji se osjeća dostojan neba, a kome ipak uvijek prijete mogući neuspjeh, jer on nije pravi Bog.

To je čovjek novog vremena. Ovaj novi čovjek, koji dolazi nakon što su išezle sve transcendentne vrijednosti, ima samo svoju slobodu i strepnju pred svojom slobodom. Njegovo herojsko osjećanje života nije lagano shvatiti: samo umjetnik, koji je spoznao radost i užase stvaranja u zamahu svoje stvaralačke snage, može da shvati nešto od stanja svijesti ovog čovjeka, nešto od njegovog ponosa prozetoj nespokojsvom i od njegove nade natopljene užasnim strahom. To je bila cijena koju je morao platiti za božansku privilegiju koju je prvo svojio za sebe: privilegiju stvaraoca.

Čovjek se proglašava stvaraocem nakon što su ispunjena dva temeljna uslova: s jedne strane, postojeći svijet je izgubio stigmju posvećenosti dostojnu najvišeg poštovanja i umjetničkog prikazivanja, a čovjek se oslobodio transcendentne zavisnosti i postao svjestan svojih stvaralačkih mogućnosti, s druge strane. Oslobodeni čovjek, stvaralački raspoložen, ne želi više da prikazuje postojeći svijet, već da izgradi novi i da ga antički ozakoni. Ko bi ovaj zadatak mogao preuzeti na sebe ako ne veliki umjetnici svojim umijećem. Oni su prvi smogli smjelosti da zbate jaram starih arhetipova i da krenu teški i neizvjesnim putem stvaranja. To je bio put pronalaska stvaralaštva. Time što smo pronašli stvaralaštvo, mi smo, izgleda, zauvijek napustili paradigmatičko oblikovanje života. Time je nestalo transcendentne topografije grčkog duha kao duha posljednjeg dovršenja ili savršenstva djela. Ljudska sloboda je našla svoju potvrdu u stvaranju i otkrila svoju stvaralačku prirodu.

1) — P. Sartre Huis clos, suivi de Les mouche, Gallimard, Paris, 1947, str. 198.
 2) Ibid., str. 201.
 3) Jean-Paul Sartre, L'existentialisme est un Humanisme, Nagel, Paris, 1946, str. 75.
 4) Jean-Paul Sartre, Qu'est-ce que la littérature, Situations II, Gallimard, Paris, 1948, str. 111.

KAD PADNE DAN

Ivan Kostić

KONJ

*U našem dvorištu
daskama tuku konja
koji leži.*

*Sve to vidim kroz
prozorsko staklo
ulaznih vrata.*

*Staklo je deformisano
i izdužuje i proširuje
ceo prizor.*

ULAZ

*U mračnom ulazu
dvoje mladih se ljube.*

*Iznenada su obasjani
bleštavom svetlošću.*

*Izlazi mnoštvo ljudi i
pri tom oblaze kapute.*

USPINJAČA

*Najmlađi odlazi na vrh,
on čeka da mu se priključe,
oni čekaju da se vrati.*

*On silazi po njih,
oni polaze po njega.*

*On ih traži dole,
oni pretražuju vrh.*

*Oni se vraćaju dole,
on je na vrhu sam.*

U INOSTRANSTVU

*Zaspali smo umorni
na praznom parkingu.*

*Budimo se izgužvani
usred pokretne pijace.*

*Oni nas gledaju,
gledamo i mi njih.*

GODIŠNJA DOBA

*Da li se i vama čini
da je zima dole,
da je leto gore,
da je proleće levo,
da je jesen desno?*

*Oko šest je zima,
oko dvanaest je leto,
oko devet je proleće,
a oko tri jesen!*

PUTOVANJE

*Razvaline rodne kuće
vidi kroz prozor voza.*

*Nikoga poznatog,
da mu se javi.*

*Voz tu ne staje,
putnici gledaju njega.*

Darja Kacić

